

II. MAHMUD DÖNEMİ SEYAHAT TEZKERESİ UYGULAMASINA DAİR BAZI TESPİTLER*

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ**

Başvuru:02.10.2018

Kabul: 02.01.2019

Öz

II. Mahmud dönemi, başta hukuk alanı olmak üzere bazı köklü değişiklik ve uygulamaların yaşandığı dönem olarak bilinir. Bunlardan birisi de seyahat tezkeresi (mürur tezkeresi) uygulamasıdır. Esas itibarıyla Fener Rum patrikhanesi ve bazı Rum mahfilleriyle alâkası sebebiyle Rum-Yunan isyanını önlemek ve bunun yanında İstanbul'un güvenlik ve sosyo-ekonomik dokusunu muhafaza amaçlı olarak İstanbul'a giriş çıkışların kontrolünü içeren seyahat tezkeresi nizamına Sultan II. Mahmud çok önem verdi. Söz konusu uygulamanın sebepleri, uygulanışı ve yaşanan bazı problemlerle ilgili olarak, sorumlulara defalarca fermanlar gönderildi. Ancak, görünen o ki, fermanlar istenilen düzeyde etkisini gösteremiyordu. Bu araştırmada, konu ile ilgili olarak Kasım 1821- Şubat 1824 tarihleri arasında gönderilen bazı fermanlar analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler; Seyahat (mürur) tezkeresi, Sultan II. Mahmud, Osmanlı Devleti, İstanbul'un güvenliği, 1821 Yunan isyanı.

Some Evaluations on the Application of the Travel Memorandum in the Period of Mahmud II

Abstract

The period of Mahmud II is known as the period in which some radical changes and practices, especially in the field of law, are experienced. One of them is the application of the travel memorandum (application of permission). The aim of this practice was mainly to prevent the Roum-Greek rebellion due to its relation with the Fener Greek Patriarchate and some Greek settlements, as well as to control the entrances and exits of Istanbul in order to protect Istanbul's security and socio-economic fabric. Sultan Mahmud II gave great importance to this practice. Several edicts regarding the reasons, applications, and some problems raised then were sent to those responsible, but they did not show the desired effect. In this study, some edicts submitted between November 1821 and February 1824 were analysed.

Keywords; The memorandum of travel (passage), Sultan Mahmud II., Ottoman Empire, security of Istanbul, Greek revolt of 1821.

*Bu çalışma Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi- Gazi Üniversitesi- Buhara Üniversitesi ve Turkish Studies tarafından 17-21 Ekim 2018 tarihlerinde Buhara (Özbekistan) Devlet Üniversitesi'nde düzenlenen 3rd International Congress on Social Science (INCSOS- 2018)'da bildiri olarak sunulmuş, yayınlanmamıştır.

** Necmettin Erbakan Üniversitesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, nkostuklu@konya.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4583-284X

1. Giriş

Fransız ihtilali, sanayi inkılabı, oryantalizm vd. gelişmeler 19.yy.başlarından itibaren imparatorlukların “ulus devlet” yönünde çözülme sürecinde çok etkili olmuştur. Şüphesiz, çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti de bu gelişmelerden ciddi olarak etkilenenlerin başında geliyordu. 1815’te Viyana Konferansı sırasında “hasta adam” Osmanlı’yı paylaşma projesi olarak “şark meselesi”nin gündeme gelmesi ile öncelikle gayr-i müslim tebaanın Osmanlı Devleti’nden çözülmesi teşvik ve tahrik edildi. Bu tahrikler, önce Rumlar arasında karşılık buldu ve 1821’de Rum-Yunan isyanı patlak verdi.

Başta Rusya olmak üzere, İngiltere ve Fransa Rum-Yunan isyanına destek verdiler¹ Osmanlı Devleti’nden koparak bir Yunan devleti kurmayı amaçlayan bu isyan karşısında Osmanlı yönetimi çeşitli tedbirler aldı. Bu tedbirlerin başında, devletin başkenti olan İstanbul’un huzur ve güvenliğini sağlamak ve isyanın planlanmasında rolü görülecek olan Fener Rum Patrikhanesi’ni kontrol altına almak geliyordu. Dönemin Osmanlı yönetimi, isyanın başlangıcından beri hüviyetlerini gizleyerek câsusluk etmek üzere İstanbul’a gelenleri² kontrol altına alarak İstanbul’un güvenliğini sağlamak ve isyanın yayılmasını önlemek amacıyla bir tedbir olarak “seyahat tezkeresi” (mürur tezkeresi) uygulamasını getirdi³. Bu tedbir bir taraftan da İstanbul’a yönelen nüfus hareketlerini denetlemek, vergi tahsilatını sağlamak ve sosyal dokunun bozulmasını önlemek amacını taşıyordu⁴. Aslında bu uygulama, yeni olmayıp 17.yy.dan beri yürürlükte idi⁵. Ancak, Yunan isyanı ve mevcut siyasi ve sosyal durum sebebiyle ayrı bir dikkat ve hassasiyetle önem kazanmış bulunuyordu.

Sultan II. Mahmud, dönemin hassasiyetine de binaen önem verdiği “seyahat tezkeresi” uygulaması hakkında ilgililere çok sayıda fermanlar gönderdi. Elimizde bu konuda, Kasım 1821 (Evâsıt-ı safer 1237) - Şubat 1824 (Evâhir-i cemaziyelahir 1239) tarihleri arasında yayınlanan 6 ferman bulunmaktadır⁶. Söz konusu fermanlarda, seyahat tezkeresi uygulamasının sebepleri ortaya konduktan sonra, yeni bazı kurallarla birlikte nasıl uygulanacağı hususu ayrıntılı olarak dile getirilmektedir.

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Ankara 1988, s. 116- 118.

² Yücel Özkaya, “1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyancıları ve Avrupalıların İsyancı Karşısındaki Tutumları”, *Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler, Türk Yunan İlişkileri*, Ankara 1986, s. 121.

³ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, İstanbul 1301, C. XII, s.14.

⁴ Nalan Turna, *Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürur Tezkereleri*, Kaknüs yay., İstanbul 2013, s.28.

⁵ Musa Çadırıcı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s.69.

⁶ Fermanların kopyesi için bkz., Nuri Köstüklü, *1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye (182 Numaralı Isparta Şerhiye Siciline Göre)*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi yayınları, Konya 1993.

2. Seyahat Tezkeresiyle İlgili Bazı Fermanlar

Muhâtaplarına gönderilmesi dolayısıyla şeriye sicillerine de kaydedilmiş olan konuyla ilgili elimizdeki fermanlar, Kasım 1821 (Evâsıt-ı Safer 1237) ile, Şubat 1824 (Evâhir-i Cemâziyelâhir 1239) tarihleri arasında olup, aşağı yukarı üç yıllık bir dönemdeki seyahat tezkeresi ile ilgili icrâatlar hakkında bize bilgi vermektedir. Bu fermanlarda, böyle bir uygulamanın önce, sebepleri üzerinde durulmuş ve daha sonra da uygulamanın nasıl yapılacağı? yâni mürur tezkeresinin kimler tarafından? Nasıl hazırlanacağı ve kontrolü hakkında geniş bilgi bulunmaktadır.

Kasım 1821 (Evâsıt-ı Safer 1237) tarihli, fermanla özetle şöyle denilmektedir⁷:

“... Tevkî-i refi-i hümayun vâsil olıcak ma'lum ola ki, Rum kâfirlerinden vukûa gelen fesad ve ihtilâle mebni bundan böyle Rumili tarafından darsâdetime tezkeresiz bir nefer gelüb gitmemesi ve Anadolu tarafına gidecek Rumlar'ın ellerinde tezkereleri olmadıkça geçirilmeleri hakkında bütün geçitler (kâffe-i maâbir) ve tutulan yollarda (mesâlikde) bulunanlara bundan önce çeşitli emirler göndermiş idim. Ancak, darsâdetimde bulunan bazı rençberân ve bağçevân vesâirelerinin ötedenberi yazın gelüb kışın memleketlerine gitmeleri adetleridir. Şu günlerde kış mevsimi yaklaştığından ve bu kişiler İstanbul'dan ayrılacaklarından dönüşlerinde yolculuklarına engel olunmamak için ellerine izin tezkeresi verilmesi gerekmiştir. Bu kânun daha önce, reâyâdan Rumili yönüne gidecekler için çıkarılmış idi. Ancak bütün yabancı devletler kendi memleketlerine ve özellikle başkentlerine tezkeresiz ve habersiz hiçbir kimseyi sokmayarak, nizamlarını kontrolleri altında tuttıkları gibi, içinde bulunduğumuz zamanın şartlarından olarak İstanbul'a gelip gidenlerin kontrolü gerekmektedir. Bunun uygulaması için bundan böyle gerek Müslüman ve gerekse milel-i selâse hakkında hiçbir kimse tezkeresiz ne İstanbul'dan taşraya gidebilecek ne de taşradan İstanbul'a gelebilecektir. İstanbul'dan gidecek olanlara İstanbul Kadısı tarafından, İstanbul'a gelmelerini gerektiren bir sebep varsa, izin tezkeresi verilecektir. Bu tezkerelere, kişinin adı, eşkâli ve hangi iş için geldiği yazılacaktır. Nâib ve hâkimler bu iş için harç almayacaklar ve tezkeresiz hiçbir kimse salıverilmeyecektir. Vüzerâ ve mîr-i mirân maiyyetlerinde bulunan ve buradan ayrılmak üzere olan askerlerin elinde, maiyyetinde olduğu vâli ve seraskerin eyalet mührü ile mühürlenmiş izin tezkeresi bulunmadıkça, bu kimseler nerede yakalanırlarsa oradan geriye gönderilecek ve geçişlerine müsaade edilmeyecektir. Bütün bu emirler, Anadolu'nun ve Rumeli'nin uç kollarına gönderilmiştir. Siz ki, vezirler, müşir, beylerbeyi, kadılar, nâipler, mütesellimler, voyvodalar vesâir görevliler! İdarenizdeki kazanız sınırlarında bulunan geçitler (maâbir) ve tutulan yollarda

⁷ 182 Numaralı Isparta Şeriye Sicili, s. 10-11.; Aynı mâhiyette bir fermanın nüshası, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevedet Tasnifi, Dâhiliye no: 3593'de bulunmaktadır.

(mesalikle) yukarıdaki emirler doğrultusunda gereğini yapmalısınız. Eğer bu emirlere aykırı olarak görevliler akçe alarak tezkeresiz bir kişinin geçişine göz yumar veyahut tama'kârlığından dolayı tezkere akçesi alır ise bu tür kişiler araştırılıp kesinlikle cezalandırılacaktır..."

Bu ferman, seyahat tezkeresi uygulamasını teferruatıyla ortaya koymaktadır⁸. Bundan sonra gönderilen fermanlarda, ufak-tefek bazı değişiklikler ve yenilikler açıklanmakla beraber hemen hemen aynı hükümler tekrarlanmaktadır.

Yukarıdaki fermana yaklaşık bir ay sonra Aralık 1821 (Evâil-i Rebülevvel 1237)'de gönderilen fermana bilinen emirler tekrarlandıktan sonra tezkerelerde kullanılacak mühürler hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. Buradan anladığımıza göre; ülkede bulunan bütün kaza ve nâhiyeler mahkemeleri için Darphane-i Âmire'de taklidi mümkün olmayan ayrı ayrı mühürler yaptırılmıştır. Bu mühürler, bir nüshası İstanbul Bâb Mahkemesinde korunarak, kaza ve nâhiyelere gönderilmiştir. Hamid sancağında bulunan mahkemeler için 19 mühür yaptırılmış ve bunlar, sadr-ı azam tatarlarından Mahmud ile gönderilmiştir. Bu mühürlerin, her mahallin hâkimine teslim edilmesi ve azl ve değişmeler olduğu vakit, mühürü selef halefe vererek tezkerelerin yalnızca bununla mühürlenmesi emredilmiştir. Bu hususta rehâveti ve ihmalkârlığı görülen ve rüşvetle iş yapan olursa kesinlikle gerekli cezaya çarptırılacağı tekrar hatırlatılmaktadır⁹.

Bu kadar dikkat ve takibe rağmen, kanunun başarılı uygulandığı söylenemez. Nitekim Padişah, Nisan 1823 (Evâhir-i Receb 1238)'de yayınladığı fermana şöyle diyordu¹⁰:

"... her bir kaza ve nâhiyeler mehâkimine beğlik mühürler dahi gönderilerek nizâm-ı mezkur te'yid kılınmış ise de şu aralık bazı mahallerde gevşek tutularak şuradan buradan tezkeresiz mürur-ı 'ubûr olunmakta (gelip geçilmekte) olduğu ihbar ve tahkik kılınub bu suret hükkâm ve zabitan-ı vilâyetin 'adem-i ihtimam (dikkatsizlik) ve tekayyüdlerinden (kayıtsızlıklarından) neş'et edeceğinden o misüllü kimseler lede't tahkik (araştırıldıkça) bilâ imhâl (hiç vakit geçirmeden) şedîden te'dip kılınacaklarını hâvî Anadolu ve Rumili vesâir yerlerde ma'berlere (geçitlere) bir defa dahi müekked evâmir-i şerifem neşr ü tisyâr (gönderilmiş) olmakla siz ki vüzerâyı müşâr ve mîr-i mîrân ve mevâlî ve kuzât ve nüvâb vesâir mumâileyhimsiz siz dahi bundan böyle nizâm-ı mezkûrun ale'd devam layıkıyla icraasına ihtimam ve dikkat... (hususunda) işbu emr-i Celîlül' kadrim ısdâr ... ve tisyâr olunmuştur."

⁸ Ayrıca bkz., *Târih-i Cevdet*, C. XII, s.4.

⁹ 182 Numaralı Isparta Şeriye Sicili, s. 35, bkz., EK:

¹⁰ 182 Numaralı Isparta Şeriye Sicili, s. 54-55.

Bu fermanın yaklaşık iki ay sonra yine aynı mahiyette bir ferman daha gönderilerek; “bu günlerde bazı tarafda nizam-ı mezkûr gevşedilerek biraz adamlar tezkeresiz zuhur itmekde” olduğu ve bazı memurların rüşvet alarak bu duruma göz yumrukları ve böyle kişiler hakkında “muâmele-i şedide icrası lazım geleceği” tekrarlanmaktadır¹¹.

Öyle anlaşılıyor ki seyahat hakkındaki bu nizâmın lâıyıkıyla uygulanması konusunda İstanbul’dan gönderilen emirlerin pek tesiri olmuyordu. Bu durum, artık devletin de tam işleyemediğinin bir göstergesiydi. Nitekim, kanunun uygulanamaması ile ilgili beş ay sonra Kasım 1823 (Evâhir-i Safer 1239)’da görevlilere, kanunu tam bir dikkatle uygulamaları için “te’kiden ve tehdiden ve inzâren ve teşdiden” emr ü celilü’l kadr gönderilmiş ise de¹², aynı mahiyette fermanlar sürüp gitti¹³.

Seyahat tezkerelerini vermekle İstanbul’un ayrılanlar için İstanbul kadısı, ve taşradan İstanbul’a gelecekler için o kazânın nâib ve kadısı yetkili iken bu görev 1831’de Defter Nâzırlarına verildi. Bu usûl Tanzîmât’ın ilanından sonra da uzun yıllar yürürlükte kalmış, ancak alınan tedbirlere rağmen yol güvenliği sağlanamamış, çeşitli hilelerle tezkereli veya tezkeresiz pek çok kimse İstanbul’a gelmeye devam etmiştir¹⁴.

3. Sonuç

Görüleceği üzere, Sultan II. Mahmud, Rum-Yunan isyanının yayılmasını önlemek ve İstanbul’un güvenlik ve sosyo-ekonomik durumunu kontrol altında tutmak için, 17.yy.dan beri zaman zaman yürürlükte olmuş olan seyahat tezkeresi uygulamasına kendi iktidarı döneminde önem verdi. Bu konuda, ilgililere değişik zamanlarda fermanlar gönderdi. Bu fermanlarda, uygulamanın gerekçeleri, usulleri ve ilgililere düşen görevler ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir. Ancak benzer nitelikli fermanların sıkça yayınlanması, artık devlet otoritesinin de zayıflamaya başladığını gösteriyordu. Dolayısıyla, seyahat tezkeresi uygulamasından istenilen düzeyde sonuç elde edilememiştir.

4. Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Tasnifi, Dâhiliye no: 3593

182 Numaralı Isparta Şeriye Sicili. Milli Kütüphane İbn-i Sina Salonu, tasnif no: 20 H-6

AHMED CEVDET PAŞA, 1301, *Târih-i Cevdet*, İstanbul, C. XII

¹¹ 182 Numaralı Isparta Şeriye Sicili, s. 65, Haziran 1823 (Evâil-i Şevval 1238) tarihli belge.

¹² 182 Numaralı Isparta Şeriye Sicili, s. 88-89, Kasım 1823 (Evâhir-i Safer 1239) tarihli belge.

¹³ 182 Numaralı Isparta Şeriye Sicili, s. 100-101, Şubat 1824 (Evâhir-i Cemaziyelahir 1239) tarihli belge. Bu fermanla da yine aynı emirler “te’kiden ve tehdiden ve teşdiden” tekrarlanmaktadır.

¹⁴ M. Çadircı, *a.g.e.*, C.1, s.421.

- ÇADIRCI, M., 1991, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara
- KARAL, E. Z., 1988, *Osmanlı Tarihi*, Ankara C.V,
- KÖSTÜKLÜ, N., 1993, *1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye (182 Numaralı Isparta Şeriye Siciline Göre)*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi yayınları, Konya
- ÖZKAYA, Y., 1986, "1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyancı ve Avrupalıların İsyancı Karşındaki Tutumları", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler, Türk Yunan İlişkileri*, Ankara
- TURNA, N., 2013., *Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürur Tezkereleri*, Kaknüs yay., İstanbul.

